

Toruń, 20 października 2014

Autoreferat

1. Imię i nazwisko: Wiesław Nowosad
2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej:
 - a) tytuł zawodowy magistra historii, specjalność archiwalna – Wydział Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 1993 r.
 - b) stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie historii nadany uchwałą Rady Wydziału Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 13 listopada 2001 r. na podstawie rozprawy doktorskiej „Archiwa szlachty Prus Królewskich”.
3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/artystycznych:
 - a) Od 1993 do 2006 roku w Muzeum Etnograficznym w Toruniu:
 - 1993-1995 – w pełnym wymiarze jako archiwista/adiunkt w Archiwum Fotograficznym
 - 1995-2006 – ½ etatu początkowo jako adiunkt, od 2001 jako kustosz w Dziale Historii Wsi
 - b) Od 1995 roku w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, początkowo
 - do 2005 roku jako wykładowca i starszy wykładowca w Pracowni Metod Komputerowych,
 - od 2005 roku jako adiunkt w Zakładzie Metod Komputerowych i
 - od 2010 roku do chwili obecnej jako adiunkt w Zakładzie Historii Nauki
 - od 2007 do chwili obecnej Kierownik Niestacjonarnych Studiów Archiwistyki i Zarządzania Dokumentacją

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U., nr 65, poz. 539 ze zm.):
- a) tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego: **Szlachta Prus Królewskich XVI-XVIII w.**
- b) autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa
- Wiesław Nowosad, *Spory szlachty pomorskiej ze starostami kościerskimi i kiszewskimi w II połowie XVII i w XVIII w. (przejawy pieniactwa czy konieczność życiowa)* [w:] Życie codzienne na Kaszubach i Pomorzu na przełomie XIX i XX wieku. Materiały pokonferencyjne pod red. J. Borzyszkowskiego, Gdańsk 2002, s. 117-140
 - Wiesław Nowosad, *"Skarbnice pamięci" - prywatne archiwa szlacheckie w XVII i XVIII wieku w świetle inwentarzy i pamiętników* [w:] Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej, pod red. A. Jankowskiego i A. Klondera, Bydgoszcz 2004 r., s. 25-40
 - Wiesław Nowosad, *Wąglikowscy w Prusach Królewskich w XVII i XVIII wieku* [w:] Pomorskie rody ziemiańskie w czasach nowożytnych, praca zbiorowa pod red. W. Jastrzębskiego, Toruń 2004, s. 275-300
 - Wiesław Nowosad, *Osadnictwo olęderskie w dobrach prywatnych szlachty Prus Królewskich. Stan źródeł i możliwości badawcze* [w:] Archiwa - Kancelarie - Zbiory, tom 1, Toruń 2005, s. 87-115
 - Wiesław Nowosad, *Rug i laska rugowa w Prądzonie - zapomniany zwyczaj prawny na Kaszubach na tle dziejów drobnej wsi szlacheckiej* [w:] Kwartalnik Historii Kultury Materialnej nr 1/2006, s. 25-33
 - Wiesław Nowosad, *Nagana szlacheństwa jako czynnik archiwotwórczy na przykładzie archiwum Kruszyńskich z Nawry* [w:] Archiwa - Kancelarie - Zbiory, tom 2 pod. red. W. Chorażyczewskiego, R. Degena i K. Syty, Toruń 2008, s. 191-218
 - Wiesław Nowosad, *Najstarsze dzieje Milewskich (von der Milwe)* [w:] Rocznik Grudziądzki T. XIX, Grudziądz 2011, s. 39-56
 - *Księga ławnicza miasta Nowego nad Wisłą (1416-1527)*, wyd. K. Mikulski, W. Nowosad,

- *Testamenty szlachty Prus Królewskich XVII w.*, wyd. J. Kowalkowski, W. Nowosad, Warszawa 2013, ss. 436
 - Wiesław Nowosad, *Źródła do dziejów Prus Królewskich w zespole „Książęta Radziwiłłowie” (Fond 694) w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku* [w:] *Archiwa – Kancelarie – Zbiory*, nr 4 (6) 2013, s. 11-32
 - Wiesław Nowosad, *Konopaccy herbu Odwaga – dzieje pomorskiej rodziny senatorskiej w XV-XVIII wieku. Studium genealogiczno-majątkowe*, Warszawa 2013, ss. 383
- c) omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

Publikacje składające się na główne osiągnięcie naukowe są pracami z pogranicza historii, archiwistyki i źródłoznawstwa, a wspólnym ich mianownikiem jest szlachta jednej z prowincji I Rzeczypospolitej – Prus Królewskich. Występuje ona tu w podwójnej roli; po pierwsze jako przedmiot badań sam w sobie, po drugie, jako twórca i odbiorca słabo poznanych i wciąż niewykorzystywanych na szerszą skalę źródeł historycznych. Szeroko pojęte studia nad szlachtą Prus Królewskich są więc głównym celem mojej działalności naukowej.

Tematyka jest naturalnym rozwinięciem wcześniejszych zainteresowań badawczych, efektem których była rozprawa doktorska: „*Archiwa szlachty Prus Królewskich*”. Kwerenda prowadzona w trakcie jej przygotowania pozwoliła mi zrozumieć jak niedocenionymi w badaniach nad społeczeństwem I Rzeczypospolitej w ogóle, a w szczególności Prus Królewskich są archiwalia zgromadzone w zespołach rodzinno-majątkowych, przechowywane w archiwach polskich i jak wiele jeszcze informacji można wydobyć z zachowanych w rękopisach źródeł historycznych.

Pierwsze moje publikacje poświęcone szlachcie pomorskiej poruszały tematykę społeczną, a badaniami objęty był cały stan szlachecki i relacje wewnątrz stanowe ze szczególnym uwzględnieniem punktów zapalnych między wyraźnie zarysowanymi warstwami w obrębie stanu (*Spory szlachty pomorskiej ze starostami kościerskimi i kiszewskimi w II połowie XVII i w XVIII w. (przejawy pieniactwa czy konieczność życiowa)...*)

Problematyka społeczeństwa staropolskiego, a w szczególności stanu szlacheckiego w

Prusach Królewskich nie była mi obca i w późniejszym okresie choć zainteresowania moje zaczęły kierować się ku badaniu mechanizmów prawnych, które ostatecznie warunkowały takie, a nie inne zachowania społeczne. Prowadzona w sposób nieprzerwany kwerenda, zaczęła przynosić wymierne i niezwykle interesujące efekty. W trakcie badań udało się odnaleźć nieznany do tej pory materiał, który pozwolił odtworzyć niespotykany w innych częściach Rzeczypospolitej prawny zwyczaj sądowy – rug – praktykowany wśród drobnej szlachty na Kaszubach (*Rug i laska rugowa w Prądzonie - zapomniany zwyczaj prawny na Kaszubach na tle dziejów drobnej wsi szlacheckiej...*).

Wpływ ówczesnego prawa na życie i funkcjonowanie szlachty legły również u podstaw kolejnej pracy tym razem poświęconej tworzeniu archiwów szlacheckich (*Nagana szlachectwa jako czynnik archiwotwórczy na przykładzie archiwum Kruszyńskich z Nawry...*). Problem zarysowany zaledwie w rozprawie doktorskiej tu przyjął formę obszernego studium jednego przypadku wskazując, iż w „sprzyjających warunkach” przewlekły proces sądowy (w tym przypadku nagany szlacheckiej) mógł być nie jednym z wielu, lecz wręcz głównym czynnikiem akto- i archiwotwórczym archiwum szlacheckiego.

Na marginesie należy zaznaczyć, że badania mechanizmów funkcjonowania prawa w Prusach Królewskich ostatecznie nie ograniczyły się do badań w obrębie stanu szlacheckiego lecz rozciągnięte zostały na wszystkie stany prowincji, by ostatecznie przybrać postać jednego z kolejnych (pozostałych) obszarów zainteresowań badawczych omówionych w punkcie 5.d).

Naturalną konsekwencją rozwoju zainteresowań stanem szlacheckim jako całością stały się badania nad dziejami rodzin szlacheckich w Prusach Królewskich. Aby zrozumieć procesy ogólne, należało wpierw dokładnie zbadać wzajemne relacje między rodzinami, oraz między poszczególnymi członkami tych rodzin. Istotną rolę obok związków rodzinnych odgrywały również zależności majątkowe. Koligacje rodzinne i pozycja majątkowa stanowiły bowiem główne czynniki wpływające na status rodziny i postrzeganie jej przez bliskie i dalekie otoczenie. Decydowały również ostatecznie o zdolności poszczególnych jej członków w osiągnięciu urzędów świeckich i duchownych. Powyższe zainteresowania sprawiły, że zaproszony zostałem jako jeden z głównych wykonawców do uczestnictwa w projektach badawczych poświęconych tematyce szlacheckiej: (Projekt MNiSW N N108 112034 pt: „Szlachta Prus Królewskich XV-XVIII wieku. Studium heraldyczno-genealogiczne”; projekt NPRH nr 12H 11 0016 80; „Od szlachty do ziemiaństwa. Geneza i trwanie na obszarach niejednorodnych etnicznie dawnej Rzeczypospolitej” [jeszcze trwa]). Efektem pierwszego z nich (już zakończonego) było zgromadzenie przeze mnie informacji o ponad 20 tysiącach

osób stanu szlacheckiego z Prus Królewskich wraz z ich powiązaniem genealogicznymi oraz przygotowanie kompletu materiałów do trzynastu monografii rodzin szlacheckich tej prowincji. Materiały te dołączone zostały jako jeden z efektów będących podstawą rozliczenia projektu badawczego.

Ta tematyka moich zainteresowań zrealizowana została również w postaci kolejnych artykułów. Dwa z nich ukazały się już drukiem, dwa kolejne ukażą się prawdopodobnie w przyszłym roku. Pierwszym z publikowanych była monografia rodziny Wąglikowskich – średniozamożnej rodziny pomorskiej (*Wąglikowscy w Prusach Królewskich w XVII i XVIII wieku...*). Wąglikowscy byli przykładem rodziny szlacheckiej, która z drobnej szlachty kaszubskiej poprzez koligacje i umiejętne zarządzanie majątkiem szybko osiągnęła status szlachty średniozamożnej utrzymując go aż do swego wygaśnięcia.

Następna z prac poświęcona została początkom rodziny Milewskich (*Najstarsze dzieje Milewskich (von der Milwe)...*). Milewscy byli już przedmiotem rozważań niemieckich historyków w XIX wieku, jednak ich dzieje odtworzone były dopiero od XVI wieku, od momentu, gdy rodzina przeniosła się do Prus Książęcych. Moje badania sięgały do udokumentowanych źródeł początków rodziny, czyli pierwszej połowy XV wieku i doprowadzone zostały do momentu, gdy jej kolejni przedstawiciele, po wojnie 13-letniej, nie mogąc odnaleźć się w nowym organizmie państwowym jakim były Prusy Królewskie, sukcesywnie wyzbywali się majątku i ostatecznie w początkach XVI wieku przenieśli się do drugiej części Prus. Praca poświęcona Milewskim była jednocześnie pierwszą moją próbą sięgnięcia tak głęboko w dzieje regionu (do czasów krzyżackich) w poszukiwaniu korzeni rodzin szlacheckich zamieszkujących Prusy Królewskie.

Wspomniany powyżej artykuł o naganie szlacheckiej jako czynnika archiwotwórczym jest jednocześnie przykładem, że archiwa szlachty dawnej Rzeczypospolitej ciągle pozostają w kręgu moich zainteresowań badawczych. Tym razem jednak, to nie same akta składające się na archiwum szlacheckie były przedmiotem rozważań, a mechanizmy, które decydowały o tym, że takie materiały były przez szlachtę gromadzone. Studiując akta staropolskie w archiwach i bibliotekach naukowych zwykle nie zadajemy sobie pytań, dlaczego właśnie te materiały się zarchiwizowały. Dlaczego stanowią całość. Jaka myśl przyświecała szlachcicowi i jego następcom by ze szczególną pieczołowitością przechować tylko niektóre typy dokumentacji.

Archiwom szlachty pruskiej poświęcony był również kolejny artykuł ("*Skarbnice pamięci*" - *prywatne archiwa szlacheckie w XVII i XVIII wieku w świetle inwentarzy i pamiętników...*), który poruszał zaniedbany nieco przez archiwistów temat przechowywania i

zabezpieczania archiwaliów w okresie staropolskim. Szczegółowo omówione w nim zostały przedmioty (meble) służące do przechowywania dokumentów w dworach szlacheckich oraz ich wpływ na układ sporządzanych inwentarzy i sumariuszy archiwalnych. Analiza wielu sumariuszy archiwalnych i ich struktury wykazała, że wpływ na porządek i układ w archiwum szlacheckim miał nie tylko wypracowany pewien model porządkowania akt. Jego struktura wielokrotnie wynikała przede wszystkim z miejsca przechowywania dokumentów. Inaczej porządkowane były akta przechowywane w skrzyniach, inaczej w sekretarzykach czy szafach z szufladami.

Zgromadzony podczas wieloletnich kwerend polskich i zagranicznych materiał poświęcony szlachcie pruskiej skłonił w końcu do podjęcia tematyki źródłoznawczej, której głównym celem było przybliżenie szerszemu gronu materiałów opisujących szlachtę przez pryzmat inny niż źródła o charakterze politycznym, czy stricte gospodarczym, powstałym na zlecenie administracji królewskiej lub biskupiej. Był to do tej pory temat bardzo zaniedbany w nauce polskiej. Co prawda dla Prus Królewskich od lat wydawana jest seria Akta Stanów Prus Królewskich i jej kontynuacja w postaci Protokołów Sejmiku Generalnego Prus Królewskich, jednak są to źródła do dziejów politycznych prowincji, a wydawcy ze względu na ogrom materiałów w swej pracy dotarli „dopiero” do czwartego dziesięciolecia XVI wieku. Z drugiej strony do końca zbliżają się prace nad wydaniem wszystkich lustracji dóbr królewskich tej prowincji. Niezwykle ważne dla dziejów gospodarczych źródła odnoszą się jednak wyłącznie do domeny królewskiej pozostałą własność ziemską zaledwie wzmiankując. Podobnie rzecz ma się z publikowanymi wybranymi inwentarzami dóbr biskupich diecezji włocławskiej i chełmińskiej. Adekwatne prace odnoszące się do szlachty pruskiej lub jej dóbr miały dotychczas charakter jednostkowy.

Pierwszą próbą zmierzenia się z problematyką źródłoznawczą była praca poświęcona osadnictwu olęderskiemu w dobra szlacheckich (*Osadnictwo olęderskie w dobrach prywatnych szlachty Prus Królewskich. Stan źródeł i możliwości badawcze...*). Udało się w niej zebrać i scharakteryzować większość materiałów dotyczących polityki osadniczej szlachty pruskiej. Cennym niewątpliwie uzupełnieniem do tej pracy było wydanie drukiem kilku przykładowych źródeł dotyczących osadnictwa olęderskiego: kontraktów dzierżawnych dla olędrów w tym jednej lokacji nowej wsi, przysięgi posłuszeństwa panu dóbr, czy wilkierza wsi olęderskiej.

Źródła dotyczące szlachty pruskiej publikowane były również w innych artykułach, jako załączniki (*Nagana szlachectwa jako czynnik archiwotwórczy na przykładzie archiwum Kruszyńskich z Nawry...*).

Do publikacji o charakterze źródłoznawczym zaliczyć należy również sprawozdanie z kwerend archiwalnych przeprowadzonych w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku (*Źródła do dziejów Prus Królewskich w zespole „Książęta Radziwiłłowie” (Fond 694) w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku...*). Jest to bardzo obszerne zestawienie i opisanie źródeł, głównie do dziejów szlachty pruskiej. Zasób mińskiego Archiwum Historycznego jest dość dobrze znany poprzez liczne publikacje tak rosyjskie (białoruskie) jak i kilka polskich. Żadne z nich jednak nie wspomniały o tym, że mogą tu się znaleźć materiały z Prus Królewskich. Jest to więc pierwsza publikacja o takim charakterze, a materiały znajdujące się w tym archiwum są niezmiernie interesujące, przy czym niełatwo do nich dotrzeć, nawet studiując dostępne w Internecie pomoce archiwalne. Na ową trudność składają się dwie rzeczy. Przede wszystkim materiały proveniencji pruskiej przemieszane są w jednostkach wraz z materiałami z innych obszarów Rzeczypospolitej. Tytuły jednostek w inwentarzach wielokrotnie więc nie wskazywały na możliwość odnalezienia w nich takowych materiałów. Drugim równie sporym utrudnieniem były błędne odczyty bądź transliteracje nazw miejscowych zestawionych w dostępnych indeksach. Archiwiści radzieccy opracowując w połowie ubiegłego wieku inwentarze nie radzili sobie neografią gotycką i językiem niemieckim przekręcając często nazwy własne, uniemożliwiając w ten sposób precyzyjnie dotarcie do materiałów podczas korzystania z pomocy archiwalnych. Opracowując powyższy materiał musiałem więc każdorazowo sięgać bezpośrednio do jednostek archiwalnych wyłuskując z nich interesujące mnie materiały.

Opisywane tu materiały w Mińsku znalazły się wraz z częścią dawnego archiwum radziwiłłowskiego. Radziwiłłowie w prowincji pruskiej posiadali przez wiele lat starostwa (między innymi starostwo człuchowskie) oraz dobra prywatne, w tym tzw. dobra rzucewsko-wejherowskie. Wokół tych dóbr narosła spora dokumentacja, są to więc przede wszystkim akta gospodarcze, akta procesowe z okoliczną szlachtą czy wręcz przejęte wraz z nabytymi dobrami fragmenty archiwów innych rodzin pruskich. Praca poszerza więc listę źródeł do wykorzystania w przyszłości przez badaczy Prus Królewskich.

Do tej grupy publikacji niewątpliwie należą również dwie edycje źródłowe w postaci samodzielnych książek. Pierwszą z nich była najstarsza księga ławnicza miasta Nowego nad Wisłą (*Księga ławnicza miasta Nowego nad Wisłą (1416-1527)*, wyd. K. Mikulski, W. Nowosad, Fontes 106, Toruń 2012), na przygotowanie której uzyskałem grant KBN i którego byłem jednocześnie kierownikiem i jednym z głównych wykonawców. Pod względem edytorskim było to jednak przedsięwzięcie niezmiernie skomplikowane. Księga prowadzona przez całe stulecie zawiera wpisy wielu pisarzy, a więc należało zapoznać się i oswoić z

wieloma charakterami pisma, co było trudne szczególnie dla wpisów po 1466 roku, gdy pismo nabrało już charakteru bardziej indywidualnego. Dodatkowym utrudnieniem były notoryczne przemieszania chronologiczne tekstów zapisek. Nowsze zapiski wielokrotnie były prowadzone w wolnych miejscach między starymi, burząc w ten sposób skutecznie układ chronologiczny całej księgi. Prac edycyjnych nie ułatwiały też liczne skreślenia, poprawki oraz skasowania całych partii zapisek. W efekcie edycja musiała zostać opatrzona znaczą liczbą przypisów komentujących zmiany w tekście głównym.

Nowe jest niewielkim miasteczkiem leżącym na lewym brzegu Wisły między większymi ośrodkami takimi jak Świecie i Tczew. Z punktu widzenia omawianego tu głównego celu naukowego jest to źródło niezmiernie ważne, jedyne z zachowanych z przełomu średniowiecza i epoki nowożytnej pochodzące z małego ośrodka miejskiego w Prusach. Jego wyjątkowość polega na tym, że zawiera ogromną liczbę zapisek, kontraktów i wzmianek o okolicznym rycerstwie (szlachcie). Żadne inne źródło z tego okresu (wliczając w to również księgi wielkich miast pruskich Gdańska, Torunia, Elbląga) nie może równać się pod tym względem z powyższą księgą. Jej ramy chronologiczne (od 1416, czyli tuż po wielkiej wojnie polsko-krzyżackiej, aż do 1527 roku, czyli tuż po sekularyzacji Prus) pozwala prześledzić przemiany w strukturze własnościowej okolicznego rycerstwa (szlachty) i zbadać mechanizmy wymiany rodzin na przestrzeni stulecia w kontekście zmiany państwowości tego terytorium.

Drugą książkową edycją źródłową jest zbiór testamentów szlacheckich z XVII wieku (*Testamenty szlachty Prus Królewskich XVII w.*, wyd. J. Kowalkowski, W. Nowosad, Warszawa 2013). Edycje testamentów w Polsce od pewnego czasu przeżywają rozkwit jednak szlachta Prus Królewskich w tej kwestii nie znalazła się dotychczas w kręgu zainteresowań badaczy. Do momentu wydania niniejszej pracy opublikowanych zostało zaledwie kilkanaście testamentów szlachty pruskiej i to z całego okresu istnienia prowincji w granicach Rzeczypospolitej. W omawianej tu edycji zgromadzonych zostało 111 testamentów z XVII wieku, a kwerenda archiwalna objęła wszystkie typy źródeł historycznych z tego okresu i częściowo z XVIII wieku. Nie jest to więc edycja wybiórcza, lecz całościowa, obejmująca wszystkie znane dziś i zachowane siedemnastowieczne testamenty szlachty pruskiej. Praca wyjątkowa jest jeszcze pod jednym względem. Po raz pierwszy przy opracowaniu zbiorczym tego typu źródeł zastosowano rozbudowany aparat naukowy. Dołożono wszelkich starań by zidentyfikować osoby i miejscowości występujące w tekstach i w przeważającej liczbie wypadków starania te uwieńczone zostały sukcesem. Dzięki temu czytelnikom łatwiej jest zrozumieć nieoczywiste na pierwszy rzut oka związki między testatorem, a pozostałymi

osobami występującymi w tekście. Edycja stała się jednocześnie ogromną źródłową bazą danych szlachty Prus Królewskich, a wymienione i zidentyfikowane tu osoby niejednokrotnie po raz pierwszy zaistniały w druku i dały się poznać szerszemu gronu odbiorców.

Ostatnia z prac – monografia rodziny Konopackich (*Konopaccy herbu Odwaga – dzieje pomorskiej rodziny senatorskiej XV-XVIII wieku...*) jest uwieńczeniem i podsumowaniem wieloletnich badań nad stanem szlacheckim w Prusach Królewskich. Dobrze rozpoznanie archiwaliów otworzyło bowiem możliwości do prowadzenia nowatorskich, opartych na nieznanych bądź słabo wykorzystanych do tej pory źródłach historycznych badań, a przedmiotem badań stali się właśnie Konopaccy. Rodzina znalazła się w kręgu moich zainteresowań już na etapie pracy magisterskiej, jednak wówczas głównym celem badawczym były ich archiwalia przechowywane w zespole Archiwum Szczanieckich z Nawry w Archiwum Państwowym w Toruniu.

Wybór rodziny jako przedmiotu monografii nie był przypadkowy jednak z innej przyczyny. Konopaccy należeli do jednej z najważniejszych rodzin szlacheckich Prus Królewskich. Ich kariera zaczęła rozwijać się już u schyłku panowania krzyżackiego nad tym terytorium, lecz prawdziwy rozkwit nastąpił w początkach XVI wieku i trwał nieprzerwanie ponad 200 lat, do początków XVIII wieku, czyli aż do wygaśnięcia rodu. Dzieje rodziny to w rzeczywistości historia Prus Królewskich. Na przestrzeni tego okresu aż ośmiu przedstawicieli rodziny sprawowało świeckie urzędy senatorskie, co w porównaniu z innymi rodzinami z Prus Królewskich plasuje Konopackich na trzecim miejscu, tuż po Działyńskich (15) i Czapskich (14), a przed takimi zasłużonymi dla Prus rodzinami jak Bażyńscy, Wejherowie, Konarscy, Kostkowie czy Cemowie. Niewątpliwie więc przez większość tego okresu byli jednymi z kreatorów polityki prowincji, nierzadko odciskając swój ślad również na polityce ogólnopolskiej. Należeli też bezdyskusyjnie do najlepiej wykształconych przedstawicieli stanu szlacheckiego w Prusach. Na trzydziestu trzech męskich przedstawicieli rodu aż szesnastu odbyło studia uniwersyteckie peregrynując po całej Europie od Krakowa po Wiedeń i Rzym. Należeli też w swym najlepszym okresie do największych posiadaczy ziemskich w Prusach posiadając łącznie 24 wsie dziedziczne i liczne dobra poza prowincją. Zapoczątkowali przy okazji w prowincji „modę” na lokacje własnych miast wyprzedzając w tej kwestii tak znane rodziny jak Konarskich i Wejherów.

Rodzina Konopackich od lat była znana historiografii polskiej i niemieckiej. Wiedza ta była jednak powierzchowna. Większość informacji genealogicznych pochodziło z herbarzy Jana Karola Dachnowskiego i Kaspra Niesieckiego. W zasadzie nikt z historyków nie kuśił się by te informacje zweryfikować. Dlatego biogramy wybranych przedstawicieli rodziny

przygotowane w drugiej połowie lat 60-tych XX wieku w Polskim Słowniku Biograficznym bazowały głównie na wiedzy z powyższych herbarzy uzupełnionej nieco o informacje z wydanych wówczas drukiem serii źródłowych. Sytuacji nie poprawiały kolejne noty biograficzne publikowane w następnych seriach biograficznych.

Przystępując do badań nad rodziną musiałem więc przede wszystkim rozpocząć od początku studia rękopiśmiennych źródeł historycznych. Podstawowym źródłem, wykorzystanym do tej pory przez innych w niewielkim zakresie, były wspomniane archiwalia rodziny ocalałe i przechowywane w Archiwum Państwowym w Toruniu w zespole archiwalnym Archiwum Szczanieckich z Nawry. Pozyskane w ten sposób informacje uzupełniane były przez wpisy w zachowanych księgach sądów miejskich, grodzkich i ziemskich z obszaru Prus Królewskich, ale też Kujaw, a nawet z Metryki Koronnej przechowywanej w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Kwerenda do niniejszej publikacji pokrywa się w całości z prowadzoną do tej pory kwerendą do dziejów szlachty Prus Królewskich. Wykorzystane bezpośrednio w pracy materiały pochodziły łącznie z pięciu archiwów państwowych w Polsce, czterech archiwów diecezjalnych, czterech krajowych bibliotek naukowych oraz archiwów i bibliotek w Niemczech i na Ukrainie obejmując ponad trzydzieści różnych zespołów archiwalnych, setki jednostek i dziesiątki tysięcy stron rękopisów. Kwerenda archiwalna uzupełniona została również przez liczne drukowane źródła historyczne.

Tak szeroka kwerenda pozwoliła na nowo zbudować obraz rodziny, nieco odmienny, niż znany do tej pory.

Monografia Konopackich herbu Odwaga złożona jest z dwóch części. Na część I składają się rozdziały wstępne poświęcone legendom o pochodzeniu rodziny, herbowi i protoplastom rodu oraz właściwe biogramy poszczególnych przedstawicieli rodziny, według ustalonego z góry schematu.

Już prace nad rozdziałami wstępnymi przyniosły nowe, ciekawe i nieraz zaskakujące informacje. Zebranie i zestawienie chronologiczne wszystkich legend o pochodzeniu rodziny pozwoliło wskazać głównych ich twórców oraz ich mocodawców z wojewodą i późniejszym biskupem chełmiński Maciejem Konopackim (zm. 1613) i jego synem Janem Karolem (zm. 1643), późniejszym biskupem nominatem warmińskim na czele. Konopaccy wizerunek swej rodziny konsekwentnie zaczęli kształtować już pod koniec XVI wieku. A była to działalność kompleksowa, obejmująca od razu kilka aspektów życia. To wówczas prawdopodobnie powstały pierwsze legendy o pochodzeniu rodziny od łżyckiego rycerza biorącego udział w wyprawach krzyżowych. Wraz z legendą o pochodzeniu rodziny jednocześnie powstała

legenda herbowa, która uplastyczniła się w postaci herbu na epitafium jednego z synów Macieja Konopackiego – Piotra. Maciej był zresztą fundatorem większości zachowanych do dnia dzisiejszego epitafiów rodzinnych. Za jego również staraniem jedna z dotychczasowych wsi dziedzicznych uzyskała prawa miejskie i choć lokacja nie przetrwała próby czasu, była to pierwsza w Prusach Królewskich taka próba w dobrach prywatnych. On też w końcu był odbiorcą dziedzicznego tytułu hrabiowskiego z rąk ówczesnego papieża, z którego korzystali również wszyscy jego potomkowie aż do wygaśnięcia rodu.

Nie mniej interesujące rezultaty przyniosły studia nad herbem rodziny. Wykazały one, że większość herbarzy – z wyjątkiem herbarza Jana Karola Dachnowskiego, powstałego w Prusach Królewskich czasach, gdy Konopaccy jeszcze funkcjonowali – błędnie przedstawiała herb rodziny, konsekwentnie myląc się w opisie klejnotu, nie uwzględniając odmian herbowych i całkowicie pomijając odmianę hrabiowską herbu. Notabene błędy te powielane są również do dnia dzisiejszego, również w poważnych pracach naukowych.

Ciekawe efekty, ważne dla początków rodziny, ale też dla dziejów szlachty w drugiej połowie XV wieku przyniosło ponowne zestawienie wszystkich źródeł archiwalnych z tego okresu. Wyraźnie pokazało, że już po wojnie trzynastoletniej Konopaccy odgrywali w swym powiecie wiodącą rolę obsadzając wszystkie najważniejsze urzędy ziemskie. Ich przyszłe kontakty z biskupem Watzenrodem były więc naturalną konsekwencją przemysłanej polityki i kolejnym etapem w drodze do najwyższych urzędów.

Po rozdziałach wstępnych części pierwszej opracowane zostały biogramy poszczególnych przedstawicieli Konopackich w oparciu o przygotowany schemat. Rodzina podzielona została na pokolenia i w ramach każdego z pokoleń jej przedstawicielom nadany został indywidualny numer ułatwiający jego identyfikację na dołączonych drzewach genealogicznych. Również każdy z biogramów miał z góry ustaloną, jednolitą konstrukcję, która w zamierzeniu ma ułatwić czytelnikom poruszanie się w tekście. Biogramy opatrzone zostały obszernym aparatem naukowym, odnoszącym się przede wszystkim do źródeł historycznych uzupełnionych co najwyżej informacjami z innych publikacji. Głównym celem w tej części było bowiem wyeliminowanie informacji niepotwierdzonych i zbudowanie obrazu postaci na podstawie dokumentów, a nie narosłych nieścisłości. W miarę możliwości biogram uzupełniany był na końcu treścią inskrypcji epitafijnej lub z płyty nagrobnej względnie innej pośmiertnej zapiski memoratywnej, pochodzących bezpośrednio z zachowanych źródeł sepulkralnych lub ich odpisów. Do poszczególnych biogramów dołączona została również dokumentacja ikonograficzna przedstawiająca portrety bądź epitafia, ewentualnie płyty nagrobne, o ile takowe się zachowały. W ten sposób opracowane

zostały w sumie 64 biogramy osób, nie licząc protoplastów.

Część druga pracy ma charakter bardziej ogólny, tematyczny. Podjęta tu tematyka podyktowana została głównymi formami aktywności szlachty. Wydzielono więc podrozdziały omawiające zagadnienia związane z polityką rodzinną, majątkiem i edukacją Konopackich. Zebranie ich w całość pozwoliło prześledzić niewidoczne w pojedynczych biogramach procesy mające wpływ na rozkwit i zmierzch rodziny. Dały one również dobrą podstawę do badań nad awansem rodziny w strukturze społecznej (urzędniczej i majątkowej) prowincji. Pozwoliły też zaprezentować rodzinę na tle innych najważniejszych rodzin w prowincji. Szczególnie istotne było pokazanie związków rodzinnych łączących Konopackich z innymi rodami senatorskimi w Prusach i poza nimi. W tym zakresie praca wykroczyła znacznie poza zwykłą monografię rodziny pokazując całe kręgi rodzinne, a poprzez nie ukazując faktyczny wpływ rodziny (rodzin) na prowincję pruską, jej życie polityczne i gospodarcze.

Badania nad rodami pruskimi, mimo istnienia całkiem sporej grupy publikacji, są dopiero w fazie początkowej. Monografia rodziny Konopackich, mam nadzieję, jest początkiem serii publikacji o kolejnych ważnych szlacheckich rodach Prus Królewskich, opartych na szczegółowych studiach źródłowych. W swym charakterze jest to praca nowatorska. Nie można porównać jej z żadną inną dotychczasową monografią rodziny pruskiej, z pewnością będzie jednak w przyszłości ważnym punktem odniesienia dla innych-kolejnych takich monografii. Ponieważ tylko takie podejście – z jednej strony drobiazgowa analiza życia postaci, obejmująca wszystkie jego aspekty, oraz z drugiej ukazanie dziejów rodziny na szerszym tle i w porównaniu z innymi rodami o podobnym statusie – może dać odpowiedzi na pytania stawiane od lat przez historyków zajmujących się dziejami Prus Królewskich co do roli poszczególnych rodzin w kształtowaniu oblicza politycznego, ekonomicznego i kulturalnego prowincji. W tym sensie omawiana praca jest odpowiedzią na postawione ponad ćwierć wieku temu i powtarzane później postulaty konieczności podjęcia szczegółowych badań nad dziejami szlachty i ziemiaństwa w tym również nad szlachtą Pomorza Nadwiślańskiego.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych:

a) komputeryzacja archiwów

Zainteresowanie komputeryzacją archiwów początek swój wzięło z projektu badawczego kierowanego przez prof. dr hab. B. Ryszewskiego, który w początkach lat 90. XX wieku powołał zespół złożony z pracowników Zakładu Archiwistyki UMK dla zajęcia się

tą problematyką. Mój udział w projekcie rozpoczął się wraz z zatrudnieniem na uczelni, w nowopowstałej wówczas Pracowni Metod Komputerowych związanej z Zakładem Archiwistyki poprzez osobę prof. Ryszewskiego jako kierownika Zakładu i Pracowni. W ramach projektu i później moje zainteresowania związane z komputeryzacją archiwów skupiały się wokół dokumentacji elektronicznej jako jednego z typów dokumentacji przechowywanej w archiwach zakładowych i planów przejmowania ich przez archiwa państwowe. W 1996 r. byłem pierwszym, który próbował zdefiniować pojęcie dokumentacji elektronicznej (wówczas dokumentacji komputerowej) na potrzeby archiwistyki, a definicja w gruncie rzeczy niewiele odbiega od używanego dziś pojęcia dokumentu elektronicznego (*Dokumentacja komputerowa w strukturze zasobu archiwalnego* [w:] Komputeryzacja archiwów Tom IV. Problemy struktury zasobu archiwalnego w perspektywie komputeryzacji archiwów. Materiały sympozjum Toruń 4 i 5 października 1996 r. pod red. H. Robótki, Toruń 1998, s. 123-141). W ostatnim okresie moje doświadczenie w postępowaniu z dokumentacją elektroniczną zaowocowało współpracą z Narodowym Archiwum Cyfrowym w Warszawie, gdzie z ramienia Wydziału Nauk Historycznych UMK wraz z dr hab. Waldemarem Chorańczewskim, prof. UMK weszliśmy w skład Komitetu Koordynującego w/w współpracę w zakresie stosowania informatyki w archiwistyce oraz kwestiami związanymi z dokumentacją w postaci cyfrowej.

Drugim obszarem którym zajmowałem się w ramach komputeryzacji archiwów były systemy komputerowe służące do opisu archiwaliów. W początkowych latach związane to było z rozwojem opracowanego przez prof. Ryszewskiego standardu opisu archiwalnego FOPAR. W ramach prac nad FOPAR-em zająłem się wspólnie z K. Sytą opisem archiwaliów rodzinno-majątkowych w systemach informacyjnych (W. Nowosad, K. Syta, *Problemy opisu archiwaliów rodzinno-majątkowych w skomputeryzowanych systemach informacyjnych* [w:] Komputeryzacja archiwów Tom V. Problemy opisu archiwaliów w skomputeryzowanych systemach informatycznych. Materiały sympozjum Toruń 5 i 6 grudnia 1997 r. pod red. H. Robótki, Toruń 1999, s. 33-46; *Problemy tworzenia haseł wzorcowych dla opisu archiwów rodzinno-majątkowych* [w:] Komputeryzacja archiwów Tom VI. Problemy opracowania kartoteki haseł wzorcowych dla opisów archiwaliów w skomputeryzowanych systemach informatycznych. Materiały sympozjum Toruń 11 i 12 grudnia 1998 r. pod red. H. Robótki, Toruń 1999, s. 41-50). Do mnie w ramach projektu należała też część informatyczna, czyli opracowanie modeli systemów komputerowych prezentujących możliwości FOPAR-u przy opisie archiwaliów. Jeden z modeli takiego systemu zaprezentowany został na konferencji

zorganizowanej na KUL w 1998 r. (*FOPAR standard opisu archiwalnego*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, Tom 70: 1998, s. 89, 90). Doświadczenia zdobyte w pracy zespołu prof. Ryszewskiego zaowocowały wkrótce opracowaniem własnych systemów bazodanowych opartych na standardzie FOPAR i wykorzystanych przy opisie zbiorów fotograficznych w archiwum Muzeum Etnograficznego w Toruniu (*Komputerowe bazy danych Archiwum Fotograficznego Muzeum Etnograficznego w Toruniu*, Rocznik Muzeum Etnograficznego w Toruniu, T. II, Toruń 1999, s. 233-244). Nadmienić należy, iż mimo upływu lat opracowane bazy działają, są wykorzystywane i aktualizowane do dnia dzisiejszego. Opis archiwaliów we współczesnych systemach informatycznych nadal znajduje się w kręgu moich zainteresowań badawczych, czego przykładem mogą być dwie ostatnie publikacje odnoszące się do tej tematyki (*Grzechy i grzeszki archiwistów. Nieco o zespołowości w praktyce* [w:] Toruńskie konfrontacje archiwalne. T. II. Teoria archiwalna wczoraj - dziś jutro, pod. red. W. Chorążyczewskiego i A. Rosy, Toruń 2011, 259-268; *Standard, ale jaki i czy na pewno? Kilka uwag nad standardami w archiwistyce*, Archiwista Polski, R. 18 nr 3, 2013, s. 5-12).

b) wykorzystanie technologii informatycznych w badaniach historycznych

Pod koniec 1994 roku w Polsce rozpoczął działalność Polski Oddział Association for History and Computing, który wraz z Komisją Metod Komputerowych Polskiego Towarzystwa Historycznego organizował corocznie serię konferencji naukowych poświęconych wykorzystaniu technik komputerowych w badaniach i nauczaniu historii. Już na drugiej z kolei konferencji tej serii wystąpiłem z publikowanym później referatem poświęconym wykorzystaniu pełnotekstowych baz danych do gromadzenia zapisek źródłowych (*Wykorzystanie bazy CDS/ISIS do edycji jednorodnych źródeł historycznych* [w:] Historia i komputery pod red. B. Ryszewskiego, tom 2. Metody komputerowe w badaniach i nauczaniu historii. Materiały II Sympozjum Polskiego Oddziału Association for History and Computing Komisji Metod Komputerowych Polskiego Towarzystwa Historycznego, Poznań 1 i 2 grudnia 1995, Toruń 1997, s. 101-108). I właśnie wykorzystanie technik komputerowych do gromadzenia, porządkowania i opracowywania źródłowych zapisek historycznych stało się głównym tematem tego obszaru zainteresowań w moich badaniach. Początek XXI wieku był jednocześnie początkiem prób upowszechnienia źródeł historycznych w postaci elektronicznej. W prace nad popularyzacją źródeł aktywnie włączyły się wówczas Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych oraz same archiwa państwowe wydając kilka

elektronicznych publikacji źródłowych, których byłem recenzentem ([recenzja] *Sumariusz Ksiąg Metryki Koronnej, cz.6, Księgi z czasów panowania Henryka Walezego 1573-1574. Księgi 111-112-113* Wersja 1.0.0 CD-Rom, regesty i indeks rzeczowy opr. Maria Woźniakowa, indeks nazw własnych opr. Hubert Wajs, skanowanie Jacek Zieliński, integracja danych i oprogramowanie Dariusz Glinka i Krzysztof Narojczyk, koordynacja projektu: Hubert Wajs, Warszawa 2001 [w:] *Archiwista Polski*, Nr 1 (25)/2002 Rok VII, Toruń 2002, s. 110-115; [recenzja] *Po mieczu i po kądzieli. Informacje o źródłach do badań demograficznych i genealogicznych przechowywanych w archiwach państwowych, Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu oraz urzędach stanu cywilnego*. CD-ROM. Integracja danych i oprogramowanie: Krzysztof Narojczyk, opracowanie graficzne Artur Rusowicz, koordynacja projektu: Andrzej Biernat, Anna Laszuk, Warszawa 2001 r. [w:] *Archiwista Polski*, Nr 2 (30)/2003 Rok VIII, Toruń 2003, s. 93-95; [recenzja] *Dokumenty miasta Poznania [1253] 1254-1790*, CD-ROM. Red. Adam Bieniaszewski, koncepcja edyt. R.T.Prinke, fot. i obróbka cyfrowa S. Prinke, programowanie M. Prinke [w:] *Archiwista Polski*, Nr 2 (34)/2004 Rok IX, Toruń 2004, s. 91-95).

W tym samym czasie byłem uczestnikiem kilku projektów badawczych (jako główny wykonawca), w których obok prac związanych z tematyką projektu zajmowałem się nadzorem informatycznym nad gromadzonymi danymi (projekt: „Szlachta Prus Królewskich XV-XVIII wieku. Studium heraldyczno-genealogiczne [KBN N N108 112034]” oraz projekty związane z klimatem dawnej Polski [patrz poniżej]. Powstałe bazy danych były jednym z efektów zgłoszonych w ramach rozliczeń w/w projektów.

Doświadczenie zgromadzone przy projektach i zainteresowania związane w digitalizacją archiwaliów zaowocowały ostatecznie referatem i publikacją poświęconą polskim edycjom źródeł historycznych w wersjach elektronicznych (*Polnische Quelleneditionen auf CD-ROM* [w:] *Editionswissenschaftliche Kolloquien 2005/2007. Methodik-Amtsbücher Digitale Edition-Projekte* hrsg. von M. Thumser u. J. Tandeki, Toruń 2008, s. 185-192).

c) klimat dawnej Rzeczypospolitej

Ta tematyka badawcza pojawiła się przy okazji współpracy interdyscyplinarnej w ramach projektów badawczych kierowanych przez prof. dr hab. Gabriela Wójcika („Rekonstrukcja klimatu na ziemiach polskich w okresie XVI-XIX w. na podstawie źródeł

historycznych, dendroklimatologicznych, geograficznych oraz instrumentalnych”) i prof. dr hab. Rajmunda Przybylaka („Zmiany klimatu Polski w okresie 1400-2006 na tle klimatu Europy Środkowej na podstawie danych "proxy" i obserwacyjnych”) (obecnie Katedra Meteorologii i Klimatologii) UMK. W ramach w/w projektów grupa historyków i klimatologów na podstawie szerokiej kwerendy archiwalnej przeprowadzonej w Polsce i Europie wypuściła serię wspólnych artykułów o zmianach klimatycznych dawnej Rzeczypospolitej na przestrzeni od X do XX wieku (R. Przybylak, G. Wójcik, K. Marciniak, W. Chorańczewski, P. Oliński, W. Nowosad, K. Syta, *Zmienność warunków termiczno-opadowych w Polsce w okresie 1501-1840 w świetle danych historycznych*, Przegląd Geograficzny 2004, 76, 1, s. 5-31; R. Przybylak, J. Majorowicz, G. Wójcik, A. Zielski, W. Chorańczewski, K. Marciniak, P. Oliński, W. Nowosad, K. Syta, *Temperature changes in Poland from the 16th to the 20th centuries*, International Journal Of Climatology, Int. J. Climatol. 25: 773-791 (2005). Published online in Wiley InterScience (www.interscience.wiley.com). DOI: 10.1002/joc.1149; W. Nowosad, R. Przybylak, K. Marciniak, K. Syta, *Diariusz Jana Antoniego Chrapowickiego jako źródło do badań klimatu Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII wieku* [w:] Klio 9/2007 s. 21-60). Ostatecznym efektem podsumowującym badania była książka o klimacie Polski na tle Europy, w której byłem jednym ze współautorów rozdziału o źródłach historycznych do badań nad klimatem (Rajmund Przybylak, Piotr Oliński, Waldemar Chorańczewski, Wiesław Nowosad and Krzysztof Syta, *Chapter 6: Documentary evidence* [in:] R. Przybylak, J. Majorowicz, R. Brazdil, M. Kejna, *The Polish Climate in the European Context: An Historical Overview*, Heidelberg, London, New York 2010, s. 167-190).

d) społeczeństwo Prus Królewskich

Naturalnym rozwinięciem zainteresowań szlachtą Prus Królewskich było badanie ogólnie pojętego społeczeństwa (wszystkich stanów) tej prowincji tak w ramach obowiązujących struktur administracyjnych i terytorialnych jak również w kontekście wzajemnych relacji sąsiedzkich. Tej problematyce poświęcone były artykuły o woźnych ziemskich i woźnych generalnych w ziemi chełmińskiej (*Formowanie się urzędu woźnego generalnego w ziemi chełmińskiej w końcu XVI w.* [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1 pod red. A. Góraka, I. Łucia i D. Magiera, Lublin-Siedlce 2008, s. 29-46; *Woźny ziemski chełmiński i generał woźny ziemski chełmiński w XVI w.* [w:] *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego XI*, Kraków-Lublin-Łódź 2008, s. 39-55), a także

rozdział o bartnictwie ze szczególnym uwzględnieniem funkcjonowania tzw. starostw bartnych, ich strukturze organizacyjnej i sądownictwie (*Bartnictwo na Pomorzu Nadwiślańskim w okresie staropolskim* [w:] G. Szelańska, W. Nowosad, Święta pszczoła, rzecz o pszczelarzeniu. Komentarz wystawy, Toruń 2006, s. 47-93). Należy podkreślić, iż publikacja poświęcona bartnictwu była jednym z elementów wystawy pod tym samym tytułem (byłem jej współwykonawcą) zorganizowanej przez Muzeum Etnograficzne w Toruniu, którego wówczas byłem pracownikiem, za którą Muzeum w 2006 roku otrzymało prestiżową ministerialną nagrodę Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego Sybilla 2006 (II nagroda w kategorii: „Wydarzenie muzealne roku”).

Do relacji sąsiedzkich nawiązują artykuły o sporach granicznych w obrębie lasów starościńskich (*Spory o lasy jako forma konfliktów granicznych na Kaszubach w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku* [w:] II Ogólnopolska Konferencja pt. "Las w kulturze polskiej" Materiały z konferencji. Gołuchów 14-16 września 2001, Poznań 2002, s. 137-142) a także artykuł o konfliktach granicznych benedyktynek toruńskich z Toruniem i okoliczną szlachtą (*Dobra ziemskie benedyktynek toruńskich i walka o ich utrzymanie w czasach ksieni Zofii Dulskiej ([1588-] 1599-1631)* [w:] Studia Pelplińskie T. 42, Pelplin 2010, s. 261-288), i inne artykuły omówione w głównym nurcie badań, dotyczące szlachty Prus Królewskich.

.....*Wiesław Nowosad*.....

(Wiesław Nowosad)